

Transnationaalit sillanrakentajat

Miten tulkita 1900-luvun lähetystyöntekijöitä kansallisina ja kulttuurisina toimijoina?

Who are you missionary?

Teologinen symposiumi, Suomen Lähetysseura 19.1.2018

Seija Jalagin, FT, Dosentti, Oulun yliopisto

Lauantaina, heinäkuun 2. päivänä vuonna 1927 Helsingin Sanomissa oli artikkeli Suomen Lähetysseuran vuosijuhlasta. Pari päivää aiemmin ”lähetyspastori Aatu Järvinen” oli pitänyt esitelmän, joka käsitteli ”hengellistä liikettä Ambomaalla”.

”Sille, joka tuntee neekerien sielunelämää, on puhe hengellisestä liikkeestä heidän keskuudessaan jotakin tavatonta. Pakanamaailman kauhistukset, noituus ja murhat, taikausko ja määrätön siveettömyys, ovat vähäisiä sen yleisen henkisen lamaannuksen ja aatteettomuuden rinnalla, mikä siellä vallitsee.” Juttu jatkui lähetystyöntekijöiden vaikeuksilla. Varsinkin alkujat olivat olleet läheteille murheellisia: ”useat saivat kätkeä jonkun rakkaistaan Afrikan kuumaan hiekkaan.” Peräti 12 vuotta oli kulunut ennen kuin ensimmäinen ambolainen saatiin kastaa kristityksi, eikä ”kukaan läheteistä ollut osannut toivoa mitään sellaista hengellistä liikettä kuin nyt siellä on ilmennyt.”

Vaikeista alkuvuosikymmenistä huolimatta Ambomaasta tuli suomalaisen lähetystyön menestystarina, aivan kuten Madagaskarista norjalaisen lähetystyön jalokivi. Ja kun vielä diplomaatti ja YK-edustaja Martti Ahtisaari kättilöi Namibian itsenäisyyttä keväällä 1990, suomalainen lähetystyö sai kosolti aurinkoista julkisuutta ja viimeistään tuolloin suuri yleisö tuli tietoiseksi Suomen ja Namibian erityislaatuudesta suhteesta.

1920-luvun luonnehdinta lähetystyöntekijästä kuvaa hyvin vuosisadan alkupuolen käsitystä: lähetystyöntekijä uhraisi elämän synnyinmaassaan, kiinteät suhteet lapsuudenperheeseensä ja ystäviin, ehkä myös oman ja perheensä terveyden tai jopa hengen toteuttaakseen Jeesuksen lähetyskäskeä. Näiden uhrauksien ja niiden eksotisoitujen, pakanuuden pimeyttä tihkuvien mielikuvien vuoksi, joita työalueista esitettiin, lähetti nostettiin jalustalle. Hänen työstään, työalueesta ja sen ihmisistä piti antaa yhtä aikaa sekä myönteinen että vaikea kuva: oli vakuutettava, että työ tuotti tulosta,

mutta ei kuitenkaan niin hyvin, että lähetystä – ja lähettejä – ei enää tarvittaisi. Kuva lähetystyöntekijästä oli 1920-luvulla myös varsin kansallinen: lähetti oli suomalainen mies tai nainen, joka oli lähtenyt elämäuralle sinne jonnekin.

Lähes 50 vuotta myöhemmin, heinäkuun 29. päivänä 1983, Helsingin Sanomissa oli pieni artikkeli amerikkalaishollantilaisesta Floyd McClungista, jonka mukaan ”lähetysaarnajat [olivat] muuttuneet slummien evankelistoiksi”. Jutussa todettiin, että ”1980-luvun lähetysaarnaja ei enää rämmi pimeimmän Afrikan viidakoita lierihattuineen, polvihousuineen pakanien perässä. Nykyajan lähetysaarnaja on kielitaitoinen maailmankansalainen koluamassa suurkaupunkien slummeja, käännyttämässä ja auttamassa juoppoja, narkomaaneja, prostituoituja.”

Nämä pari satunnaisesti valittua esimerkkiä kertovat sekä monista muutoksista että tietystä pysyvyydestä. Ne kertovat myös siitä, mikä lähetystyössä on pitkällä 1900-luvullakin nousut valokeilaan.

Tässä esitelmässä käsittelen etupäässä suomalaisia lähetystyöntekijöitä liikkuen väljästi suunnilleen vuosissa 1900–1970. Tuohon jaksoon mahtuu niin ensimmäisen polven lähettejä kuin dekolonisaation ja työalueiden entisten lähetyskirkkojen itsenäistymisen ajan lähettejäkin.

Lähettiyttä ja lähetystyöntekijää voi tarkastella ainakin neljästä näkökulmasta:

- 1) lähetin oma näkökulma
- 2) lähettäjän eli työn rahoittamisesta, organisoinnista ja lähettien rekrytoinnista ja johtamisesta vastanneen järjestön näkökulma
- 3) ruohonjuuritason lähettäjän eli lähetystyön tukijan, lähetyspiirin tai -ompeluseuran jäsenen, lähetysjuhlien osallistujan, tai Opettajien Lähetysliiton tai jonkin muun tukiyhdistyksen jäsenen
- 4) työalueen eli paikallisten ihmisten, lähettien työtovereiden, ystävien, seurakuntalaisten, oppilaiden, jne. näkökulma

Keskityn tässä esityksessä erityisesti ensimmäiseen ja toiseen.

Kaiken kaikkiaan on todettava, että lähetyksestä on kirjoitettu enemmän kuin lähetystyöntekijöistä. Se johtune siitä, että lähetys kirkkojen ja tunnustuskuntien teologisena osana ja toisaalta itse lähetystyön teologisena perustana on vaatinut paneutumista, jotta työn tavoitteet, muodot ja tekijät on saatu strategisesti ja opillisesti linjaan. Se johtune myös siitä, että teologeja kiinnostaa teologia, myös lähetysteologia. Teologia on myös se alue, jossa esiin nousevat teologiset ajattelijat ja hengelliset johtajat, ja jonka puitteissa instituutioiden (kuten kirkkojen) luominen ja vieminen maasta ja kulttuurista toiseen tapahtuu. Ja edelleen: teologian avulla instituutioiden ja käytäntöjen yhdistelmässä on hallittu erilaisia toimijoita muun muassa rodun ja sukupuolen perusteella.

Jos sallitte, kerron tässä välissä, miksi itse kiinnostuin lähetystyöntekijöistä. Miksi historian tutkijaa kiinnostivat ihmiset – ja miksi olen tavan takaa pysähtynyt kysymään, onko teologialla väliä (koska en ole sitä opiskellut)? Minulta on kysytty, olenko itse ollut lähetystyössä, tai olenko aikeissa lähteä lähetystyöhön. Alun perin kiinnostuin kuitenkin Japanin historiasta, sitten naishistoriasta. Sattumalta silmiini osui muutama suomalaisen naisen Japania käsittelevä teos 1900-luvun alusta. Kun seurasin niiden viitoittamaa tietä, päädyin Suomen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen arkistoon ja vuosituhannen taitteessa väitöskirjan aiheeksi tuli suomalaisten naislähettien historia 1900-luvun alkupuolen Japanissa.

On esitetty, että tutkijat tutkivat aihettaan joko siksi, että pelkäävät sitä tai kokevat siihen halua. Lisäisin tähän kolmannen vaihtoehdon: me tutkimme myös sitä, mitä emme ymmärrä. Minä en voinut ymmärtää, miksi joku halusi jättää kaiken ja lähteä maailman toiselle puolelle julistamaan uskonnollista vakaumustaan. Väitöskirjan valmistuttua vuonna 2007 ymmärsin paljon enemmän. Teos *Japanin kutsu: Suomalaiset naislähetit Japanissa 1900–1941* (SKS 2007) kertoo kahdeksan naisen kutsumuksesta, asemasta, kulttuurien kohtaamisesta ja uskonnollisuudesta.

Koska tulin tutkimaan lähetystyötä ulkopuolelta, olen vuosien mittaan tehnyt muutamia huomioita tai ihmetellyt joitakin asioita. Samalla totean, että tiedostan niin sisä- kuin ulkopuolelta tulevienkin tutkijoiden aseman edut ja haitat: molempia riittää kummallakin puolella. Yksi huomioista on ollut se, miksi sisä- ja ulkolähetys on erotettu toisistaan, toinen puolestaan miksi Suomessa lähetystyö ei ole ollut kirkon omaa työtä, vaan siitä erillisten järjestöjen toimintaa; toki ne ovat jo pitkään olleet kirkon yhteistyökumppaneita¹.

Yhtä kaikki, olen katsonut lähetystyön historiaa ennen muuta yksittäisten lähetystyöntekijöiden näkökulmasta, heidän kirjeenvaihtonsa, päiväkirjojensa, lähettienkokousten pöytäkirjojen, käsikirjoitusten ja muistelusten ja satojen, ellei tuhansien valokuvien avulla. Lähetysjärjestön monipuoliset arkistot puolestaan ovat auttaneet sijoittamaan lähetit organisaation raameihin, kaukaa Suomesta johdetun työn itsenäisiksi, toisinaan myös itsepäisiksi etäpääätteiksi.² Amerikkalainen sosiologi Jon Miller onkin kiinnostavasti pohtinut sitä, miten on mahdollista, että lähetystyö on voinut onnistua niin hyvin, kun se on edellyttänyt kotimaan lähetysjohdolta ”siellä kaukana jossakin” toimivien lähettien uskonnollisen palavuuden (*religious zeal*) hallitsemista ja kanavoimista strategisesti valittuihin päämääriin, kun ainoana yhteydenpitokeinona ovat olleet hitaasti kulkeneet kirjeet³.

¹ Ks. esim. Seija Jalagin, *Lähetystyön historia: meillä, muualla ja maailmalla*. Teoksessa Jaakko Olavi Antila, Esko M. Laine ja Juha Meriläinen (toim.) *Kristinuskon historian tutkimusalat ja metodit*. Suomen kirkkohistoriallinen seura 2013, s. 287–300.

² Lähetystyön historian lähteistä, ks. esim. Eila Helander, *Afrikan kirkkohistorian lähteet*; Seija Jalagin, *Lähetystyön historian lähteet*. Teoksessa Jaakko Olavi Antila ja Esko M. Laine, *Yleisen kirkkohistorian lähteet ja tutkimus*. Suomen kirkkohistoriallinen seura 2011.

³ Jon Miller, *The Social Control of Religious Zeal. A Study of Organizational Contradictions*. Rutgers University Press 1994.

Lähetystyöntekijät kotona – täällä ja siellä jossakin

Lähettiläiden toiminta

- Elämä työalueella: kielen opiskelu, kotoutuminen kaikilla muilla tavoilla paitsi uskonnollisesti; läheteissä tietty vieraus ja muukalaisuus, varsinkin historiallisesti voimakas taivasikävä, ihmisiä joille tämä maailma oli hiukan kolkko eteinen ikuisen kotiin.
 - o ruohonjuuritasolla merkittäviä ihmissuhteita: ystävyudet, työtoveruudet, kasvattilapset
- Vaikka työn tavoitteet olivat taivaalliset ja taivasikäväkin ajoittain kova, elämää elettiin silti jopa vuosikymmeniä vieraassa maassa, josta tuli ennen pitkää kotimaa. Samalla synnyinmaasta tuli vieras maa. Paul Hiebert on kutsunut lähettejä kaksikulttuurisiksi sillanrakentajiksi: lähetit olivat kotimaan ja työalueen kulttuurisia välittäjiä
 - o esim. tietous vieraasta maasta ja sen kulttuurista
 - o Vuosien perehtyminen työalueen kieleen ja kulttuuriin > etnografinen kiinnostus
 - esim. pastori Emil Liljeblad, joka teki kaksi työkautta ja yhden tutkimusmatkan Ambomaalle ja keräsi yli 550 esinettä sekä suullista kansantietoutta käsittävän Ambomaan kokoelman. Nykyisin kokoelma on Oulun yliopiston hallussa.
 - o Suomessa tuloksena tästä lähettien etnografisesta kiinnostuksesta ja asiantuntemuksesta ovat mm. Ambomaan, Kiinan ja Japanin kansankulttuurin kokoelmat, jotka nyt on paketoitu varastoihin. Yhtään näyttelyä ei ole esillä.
 - o Lähetit olivat kansainvälisyyskasvatuksen pioneereja
 - Esim. Opettajien lähetysliitto, per. 1913, Abel Liimataisen puhe rauhasta ja yltiöpäisen nationalismin vastustamisesta kristillisen rakkauden avulla
 - Opettajajäsenten avulla tuli tietoa lähteyskenttien kulttuureista myös kouluihin ja pyhäkouluihin.
 - Ks. tuore tieteellisen aikakauslehden teemanumero *Norsk tidsskrift for misjonvitenskap* 2/2017, jossa olemme vertailleet pohjoismaisia opettajien lähetysliittoja ja tarkastelleet niiden transnationaaleja yhteyksiä:
http://www.egede.no/sites/default/files/dokumenter/pdf/2_%232-2017_Seija%20Jalagin%20og%20Karina%20Hestad%20Skeie.pdf
- Lähettiläisyys on ollut kotimaassa toimimista ajatellen, erityisesti vielä 1900-luvun alkupuolella sosiaalisen nousun väylä, varsinkin miesten kohdalla

- Sukupuoli merkitsevä tekijä
 - työmuodot: naisilla ei saarnatoimintaa, siis puhtaasta evankeliointityötä > opetus-, sosiaalityö sekä terveydenhuoltotyö, jotka raivasivat tietä 1970-luvulla alkaneelle kehitysyhteistyölle
 - Esim. Japanissa 1930-llla päiväkotityö menestys, kun mikään muu ei oikein tuntunut onnistuvan (ks. Jalagin 2007)
 - naimattomilla naisilla mahdollisuus elää ja toimia työalueella jopa vuosikymmeniä
 - Esim. Aili Havaksen toteamus siitä, millaisia lähetettä tarvittiin Jerusalemissa vielä 1960-luvun alussa: naimattomia naisia, koska he pystyivät Havaksen mielestä omistautumaan lähetystyölle ilman perhehuolia.

Kansallinen ja transnationaali

Transnationalismi on suhteellisen tuore teoreettinen näkökulma varsinkin historiantutkimuksessa. Mutta mitä se on?

Steven Vertovecin⁴ määritelmä:

Transnationaalit käytännöt ja ryhmät = ei-valtiollisten toimijoiden jatkuvat yhteydet kansallisten rajojen yli (liiketoiminta, ei-valtiolliset järjestöt ja yksilöt joilla on samat intressit, kuten uskonnolliset arvot, yhteinen kulttuurinen ja maantieteellinen alkuperä).

Transnationalismi = näiden yhteyksien, niiden muodostumis- ja ylläpitoprosessien sekä laajempien seuraamusten yhteinen nimittäjä.

Transnationaalia on suomennettu käsitteellä ylijäräinen, mutta olen itse pitäytynyt transnationaalissa, joka on eräänlainen väännös englanninkielisestä sanasta *transnational*. Se pitää esillä kansallisia, kulttuurisia ja muita rajoja ylittävän ilmiön *kansallista* ulottuvuutta eli sitä, miten kansallinen ja transnationaali kietoutuvat yhteen.

Olemme kansainvälisessä tutkijapiirissä soveltaneet transnationalismin näkökulmaa mm. seuraavissa teemoissa, joista on julkaistu tieteellisten aikakauslehtien teemanumeroita ja artikkeleita⁵:

⁴ Steven Vertovec, *Transnationalism*. Routledge 2009, s. 3.

⁵ Transnationalism. Special issue of *Social Sciences and Missions : Sciences sociales et missions*, 30(1-2) 2017; Mission, Relief and Development: Gender and Nordic Missions in Transnational and Humanitarian Settings, ca. 1890-1960. Ed. by Seija Jalagin, Inger Marie Okkenhaug and Maria Småberg. *Scandinavian Journal of History* 40(3) 2015; Ellen Fleischmann, Sonya Grypma, Michael Marten and Inger Marie Okkenhaug

- Humanitarianismi lähetystyössä
- Tieteellisen tiedon välittäminen, esim. lääketiede, kuten trooppisten tautien tunnistaminen ja hoito
- Transnationaalit organisaatiot, esim. NNKY

Tutkimieni lähettien elämässä yhteenkietoutuneisuus saattoi olla melko mutkatonta tai toisinaan ristiriitaista.

Esimerkiksi

- Suomalaiset Japanin-lähetit totesivat 1900-luvun alussa melko alistuneensa, ettei ”meidän pieni Suomemme ei sovi tälle ylpeälle kansalle lähetystyöntekijäksi”
- Aili Havaksen toiminta Palestiinassa/Israelissa oli huomattavan kansainvälistä ja transnationaalia⁶
 - o teologisesti yhdisti juutalaisuuden ja kristinuskon lasten elämässä ja arjessa > juhlat, käytännöt
 - o oma toiminta ylijärjestyksellistä, esim. kirjeenvaihto, kieli, uskonnolliset variaatiot Palestiinassa
 - o toisaalta vahva kansallinen ulottuvuus: Havas antautui Israelin juutalaisvaltion rakentamiseen täysillä, hän vertasi Israelin itsenäistymissodan aikana Jerusalemissa juutalaisten tilannetta Suomen itsenäistymiseen ja sisällissotaan (jonka oli nuorena tyttönä itse koeknut), ja puhui verellä lunastetusta itsenäisyydestä.

Paikallisten näkökulma?

Se, mikä omassa tutkimuksessani, ja monessa muussakin lähetystyön historian tutkimuksessa, on jäänyt vähemmälle huomiolle, on työalueen paikallisten ihmisten näkökulma. Tutkimamme aineistot ovat useimmiten kotoisin lähetysjärjestöjen arkistosta tai lähetyslehdistä ja -kirjoista, joihin näiden ”maalalaisiksi” kutsuttujen näkemyksiä tai elämäntarinoita ovat kirjanneet ja kääntäneet länsimaiset lähetystyöntekijät. Tai jos paikallisilta on pyydetty kirjoituksia tai haastatteluita, he ovat kirkollisten organisaatioiden uskollisia työntekijöitä, jotka ovat usein auliisti tunnustaneet valkoisten isoveljiensä roolin oman asemansa muototutumisessa.

Harvinaisempia sen sijaan ovat kriittiset puheenvuorot. Yksi sellainen löytyy mm. Suomen Lähetysseuran juhla kirjassa *Uskoa teoiksi 150 vuotta. Suomen Lähetysseura 1859–2009*.

(eds.) *Transnational and Historical Perspectives on Global Health, Welfare and Humanitarianism*. Kristiansand: Portal Forlag 2013.

⁶ Ks. myös Seija Jalagin, Vieraalla maalla kaukana. Aili Havaksen transnationaali elämä. Teoksessa Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila & Heidi Kurvinen, *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. SKS 2014.

Namibialainen, entinen vapaustaistelija Andimba Toivo Ya Toivo vieraili Suomessa vuonna 2003 ja antoi haastatteluja mm. suomalaisperäistä nimeään koskien: ”Minulla on suomalainen nimi, koska te halusitte kolonisoida meidät psykologisesti.” Toivo ya Toivon mukaan ”suomalaiset vieroittivat namibialaista omista perinteistään ja tavoistaan. Toisaalta suomalaiset antoivat eille koulutusta ja sittemmin auttoivat maan itsenäistymisprosesseissa. ’Lähetysaarnajat olivat hyväksi ja pahaksi’”, sanoi Toivo ya Toivo.⁷

Toivo ya Toivon kiteytys kuvastaa monimutkaista todellisuutta varsin osuvasti. Harvat asiat ovat mustavalkoisia, ne ovat enemmänkin sekä–että kuin joko–tai.

Länsimaalaisten lähetysten – ja siirtomaissa myös kolonialistisen hallinnon – ote on ollut paternalistinen ja paikallisia holhoava. Nuorissa kirkoissa johto pysyi pitkään länsimaalaisten käsissä. Raha tuli heidän kotimaistaan ja he pysyivät johtajina. Useilla työalueilla kirkot annettiin paikallisten, lähettien itse kouluttamien pappien ja muiden johtoon vasta, kun poliittiset olosuhteet keikahtivat sille suotuisiksi

- Esim. Japanissa kirkot tulivat lopulta japanilaisten johdettaviksi, kun militaristinen ja ultranationalistinen hallitus kielsi vuonna 1939 ulkomaalaisten johtajuuden ja käytännössä pakotti heidät jopa poistumaan maasta vuoteen 1941 mennessä. Lähetystyö oli aloitettu vuonna 1859 ja monet kirkkokunnat olivat jo vuosikymmenten ikäisiä.
- Kumppanuus kuuliaisuudessa nousi jo v. 1947 Kansainvälisen lähetysneuvoston kokouksessa periaatteeksi, mutta käytäntöön vieminen kesti usein pitkään
- Silti kannattaa muistaa, että monessa lähetystyön kohdemaassa johtava eliitti nousi lähetyskouluista ja lähetystyöntekijöiden avaamien ajattelutapojen ja taitojen, mm. vieraan kielen taito, ansiosta. Englannin ja saksan kielen ansiosta lähetyskoulujen entiset oppilaat lukivat vaikkapa marxismia, mikä ei ollut lähetystyöntekijöiden tavoite tai mieleen.

Mitä on tulossa?

Nähdäkseni pian käynnistyy myös keskustelu suomalaisten suhteesta ja osallisuudesta kolonialistisiin järjestelmiin.

- Tässä suomalaisten ei kannata olla naiiveja
- Se selitys ei ainakaan enää käy, että Suomi ei ollut siirtomaavalta eikä edes itsenäinen valtio ennen vuotta 1917 vaan Venäjän alla sortovuosia elävä suuriruhtinaanmaa

⁷⁷ Liisa Hovila-Helminen, ”Te olette nyt samalla tiellä kuin teidän esi-isänne”. Nykynamibialaisia näkökulmia Ambomaan-työn alkuvaiheisiin. Teoksessa Liisa Hovila-Helminen (toim.) *Uskoa teoiksi 150 vuotta. Suomen Lähetysseura 1859–2009*. SLS 2009, s. 41–42.

- Ajatus Suomesta ja Pohjoismaista neutraaleina on kuitenkin elänyt sitkeästi. Pohjoismaat mm. katsovat olevansa kehitysyhteistyön ”suurvaltoja”. Tarvitaankin paljon empiiristä tutkimusta erilaisista tapauksista, jotta nähdään miten eri konteksteissa ja eri aikoina kolonialismi ja suomalaiset liittyvät yhteen. Hyvä esimerkki sellaisesta on Martti Eiolan artikkeli vuodelta 2009 ”Edistivätkö suomalaiset lähetystyöntekijät siirtomaavaltaa Saksan Lounais-Afrikassa?”⁸
 - o esim. Aili Havaksen suunnitelma pohjoismaisesta kristillisestä keskuksista Jerusalemiin toisen maailmansodan aikana perustui ajatukseen Pohjoismaiden neutraaliudesta verrattuna siirtomaavaltoihin.⁹

Lähetystyöhön liittyvän tutkimuksen kohteeksi nousee jatkossa vahvemmin esiin myös kehitysyhteistyö. Eritoten suomalaisen kehitysavun ja -yhteistyön historiassa on monta tutkimatonta teemaa, eikä iso kuvakaan ole kattava. Muissa Pohjoismaissa kehitysyhteistyön transnationaalia historiaa ja merkitystä on kartoitettu jo perusteellisemmin. Lähetysjärjestöt ovat olleet merkittäviä kehitysyhteistyötoimijoita, ja monessa suhteessa voimmekin nähdä selvän jatkumon lähetystyöstä kehitysyhteistyöhön. Poikkeuksena moniin muihin kehitysyhteistyön tekijöihin, lähetysjärjestöjen työ on keskittynyt niiden hyvin tuntemille työalueille, joissa työntekijät hallitsevat paikallisia kieliä ja kulttuurisia käytänteitä ja ovat hyvin verkostoituneet.

⁸ Teoksessa Liisa Hovila-Helminen (toim.) *Uskoa teoiksi 150 vuotta. Suomen Lähetysseura 1859–2009*. SLS 2009.

⁹ Seija Jalagin, A Nordic Hebrew Christian Centre in Jerusalem? Relief work, education and Nordic neutrality in Palestine, 1943-1946. Special Issue: Mission, Relief and Development: Gender and Nordic Missions in Transnational and Humanitarian Settings, ca. 1890-1960. Ed. by Seija Jalagin, Inger Marie Okkenhaug and Maria Småberg. *Scandinavian Journal of History* 40(3) 2015, s. 455–477.